وێنەکانی داهێنەر
چەمکی کۆتاییەکان

عەبدولوتەلیب عەبدوڵلا

ئەدۆنیس لە کتێبی (سیستەم و قسەکردن) دەڵێت: فیکری راستەقینە دەسەڵاتی خۆش ناوێت، نابێتە بابەتی ململانێ، بەڵکو دەبێتە بابەتی گفتوگۆو دانوستاندندن. ئەو رستەیە تەعبیر لەوە دەکات کە هەر رۆشنبیرییەك بەدامەزراو کرا، هەر رۆشنبیرییەك لە سەر وەڵام راستبێتەوەو بەردەوام شانازی بە رابردوو بکات، هەر رۆشنبیرییەك لە سەر شێوە باوەکان خۆی بۆ دووبارە بەرجەستە بوون راڤە کردەوە، رۆشنبیرییەکە هەر تەنها دەلالەت لە دواکەوتنی فیکر ناکات، بەڵکو بە دیوەکەی دیکە تەعبیر لە گەندەڵی کۆمەڵگەش دەکات.

رۆشنبیریی باو، رۆشنبیرییەکە بەردەوام هەوڵدەدات خۆی بە سەر شتەکاندا بسەپێنێت، ئازادییەکان رەش بکاتەوەو جیاوازییەکان لە ناو ببات. رۆشنبیریی باو بە دەوری هونەری پەردەپۆشکردندا دەخولێتەوە، نەك هونەری پرسیارکردن وگفتوگۆ کردن و کەشفکردن. هەر رۆشنبیرییەك نەتوانێت تاکی سەربەخۆ دروست بکات، بڕوای بە تاك نەبێت، بڕوای بە گفتوگۆ و جیاوازی نەبێت و نەتوانێت پانتاییەکی بەرفرەوان بۆ ئازادی ئەویدیکەی دژ فەراهەم بکات، بە رۆشنبیرییەکی دوژمنکارانە دەدرێتە قەڵەم، رۆشنبیریی دوژمنکارانە جۆرێکە لە کوشتنی رەنگەکان و ئەویدیکە.

رۆشنبیریی دوژمنکارانە هەمیشە بیروڕای کۆ دەخاتە سەرووی بیروڕای تاکەوە، هەڵگری بونیادێکی دۆگمائامێزە، هەر ئەو بونیادەشە لە تەواوی پانتاییەکانی دیکە رەنگدانەوەی دەبینرێت. ئەدۆنیس بۆ ئەو رەنگدانەوەیە دەڵێت چەمکی بەکرێگیراو و گوێڕایەڵ.... هەر تەنها تەرجەمەکردنی چەمکی هەڵگەڕاوەو بێ دیینە. بەو مانایەش هەر رۆشنبیرییەك بەردەوام پرسیار و خوێندنەوەی جیاوازی قبوڵ نەبێت، بە رۆشنبیرییەکی بنبەستوو دێتە ژماردن، خوێندنەوەش دەبێت لە سەر بنەمای گۆڕان بێتە ناوەوە، هەر خوێندنەوەیەك نەتوانێت بە پێی بەرەوپێشچوونی فیکرو مەعریفە بڕوات، لەگەڵ ژیان بێتەوە، خوێندنەوەیەکە تەگەرە دەخاتە بەر پێشکەوتن. دەبێت خوێندنەوە بەکەرەسەی نوێی سەردەم و فیکر و مەعریفەی داهێنەرانەوە بێتە ناوەوەو هەوڵی بەرەوپێشبردن و گۆڕان و تازە بوونەوەوە بدات، ئەگەرچی دەشێ وەك بنەمایەك بۆ ئازادی لەگەڵ هەموو خوێندنەوەیەك دابین بەڵام لە بیرمان نەچێت هەر خوێندنەوەیەك نەتوانێت هەڵگری پرسیاری نوێ و جیهانبینی نوێ بێت، هەر خوێندنەوەیەك لە سەر وەڵامی ئامادە رابێتەوە، ئەگەرچی لە بەرامبەر رۆشنبیریی ناوبراو بە هەڵە ناکەوێتەوە بەڵام لە بەرامبەر داهێنان و پێشکەوتن و گۆڕانکارییەکانی سەردەم بە هەڵە دەکەوێتەوە.

وێنەکانی رۆشنبیر/داهێنەر

چیدی رۆشنبیر وەك کەسێك کە کۆمەڵێك کارفرما لە کۆمەڵگەدا ئەنجام دەدات بە مانا گرامشییەکەی (رۆشنبیرە ئۆرگانییەکان) پێناسە ناکرێت، بەڵکو قسە لە رۆشنبیری ئازادو رۆشنبیری رەخنەگر دەکرێت. رۆشنبیر ئەو کەسەیە کە دەسەڵاتی فیکرو مەعریفەو داهێنانی بە دەستەوەیە، دەسەڵاتی داهێنەر رێگەی کۆمەڵێك پەیوەندییەمان بۆ واڵا دەکات کە زیاد لە پێویست جوان و زیاد لە پێویست دەوڵەمەندە بە مەعریفەو بەها مرۆییەکانەوە، بەو مانایە داهێنان خەڵقکردنێکی نوێ دەسەپێنێت، وەك ئەدۆنیس دەڵێت: هەموو خەڵقکردنێکی نوێش لە ناوەوەی خۆی دانپێانانێکی هەڵگرتووە ئەویش ئەوەیە کە کۆن تەواو پێگەییوو نییە.

دەسەڵاتی فیکر لە تیۆریزەکردنی فیکرەوە هەڵدەگرینەوە کە بە سامانی میتۆدی و فیکرییەوە بەندە، بە مانایەکی دیکە دەسەڵاتی فیکر لە (داهێنان)ی چەمکی نوێ و تەفسیرکردنی نوێ و کەشفکردن و پرسیاری نوێ و جیهانبینی نوێدا خۆی بەرجەستە دەکات. دەشێ بۆ وێنەی داهێنەر/رۆشنبیر رۆمانی (کچەی پرتەقاڵ)ی (گاردەر) وەك نموونە بخەمە روو، تەوەرەی سەرەکی ئەو رۆمانە لە سەر پرسیارێکی **رۆحی/مەعریفی** وەستاوە، وەك چۆن پرسیاری ناوبراو کۆی رۆمانەکانی نووسەر دەگرێتەوە، بۆ ئەو پرسیارەش (گاردەر) لە سەر زیاد لە کایەیەك و سەرچاوەیەك کار دەکات و شێوازی گێڕانەوە بە خەون و مەعریفە بارگاوی دەکات.

پرسیاری ئەنتۆلۆژی لە (کچەی پرتەقاڵ) پرسیاری تێڕوانین بۆ بوون و بەشداریکردن و نەکردنی ژیانە، (یان ئۆلاو)ی پڕ خەون و خەیاڵ بۆ کوڕەکەی دەنووسێت: **وێنای ئەوە بکە چەند ملیارد ساڵێك لەمەوبەر ئەو کاتەی کە هەموو شتێك ئافەریدەکرا، تۆ لە بەردەم ئەو حەکایەتە بوویتایە، ئەگەر بڕیاری لەدایکبوونت بە دەستی خۆت بوایە دەتویست بۆ ماوەیەکی کەم لە سەر ئەو زەوییە بژیت و پاش چەند ساڵێك هەموو شتێکت لێ بسێنن و هەتا هەتایەش نەیەیتەوە؟ یان بە سوپاسەوە پێشنیارەکەت رەتدەکردەوە-ل184**.

(یان ئۆلاو) لە رووی مەعریفییەوە وێنەی رۆشنبیری گەڕۆك و دۆزەرەوەو داهێنەری دوودڵ و گومانکارە، واتە خولقێنەری هەستێکی نوێیە و خەوبینێکە بەرەو ئاسۆیەکی نەبینراو هەنگاو دەنێت. پرسیارەکەی لە رووی مەعریفییەوە درێژکراوەی هەموو ئەو سامانە میتۆدی و فیکرییە کە پێش ئەو لەو کایەدا هەبووە، ئەو بە ناسینی قووڵ و تەفسیرکردن و زانیاری نوێوە دەوڵەمەندییان دەکات. بەڵام لە رووی رۆحییەوە دوودڵ و گومانکارە بۆیە لە کوڕەکەی دەپرسێت **(دەکرێت دڵنیام کەیت لەوەی کە هیچ جۆرە ژیانێکی تر لە دوای ئەم ژیانەوە بوونی نییە-ل186.)** ناتوانێت لە لایەنە رۆحییەکە دوور کەوێتەوە، بەو مانایەش تا رادەیەکی زۆر کەسێکی یۆتۆپییە. بەڵام (جۆرج)ی کوڕ بە هەڵبژاردنی ئەو ژیانە کورتە لە لایەك درێژە بە سامانی مەعریفی دەدات، لە لایەکی دیکە دووبارە پرسیارە (رۆحی/مەعریفی)یەکە بۆ خوێنەر درێژ دەکاتەوە، درێژکردنەوەی پرسیارەکە لەو بڕوایەوە دێت کە وەك چۆن مرۆڤ بوونەوەرێکی ئەکتیڤە، بە دیوەکەی دیکەش مرۆڤ لە هەڵبژاردن ئازادە و بە بێ چەمکی ئازادیش ناشێ قسە لە داهێنان و تیۆریزەکردنی فیکر بکەین.

لێرەدا لە روانگەی ئەو دوو کاراکتەرەی (گاردەر) مەبەستمە درێژە بە چەمکی رۆشنبیر/ داهێنەر بدەم و بڵێم رۆشنبیر نە ئەو کەسە گرامشیەیە کە کۆمەڵێك کارفرما لە کۆمەڵگەدا ئەنجام دەدات، نە ئەوەی (جۆلیا بندا)یە کە دەڵێت مەملەکەتی ئێمە لەو جیهانەدا نییە، نە ئەوەیە بە ناوی بەرژەوەندی و شەرەفی نەتەوەییەوە راستی رووداوەکان دەشارێتەوەو بە گوزارشتی (ریژێیە دۆبریە) و (جۆرج بالاندێ) بە (پۆلیسی فیکر) دەدرێتە قەڵەم، نە ئەوانەن کە وەك (کارل پۆپەر) دەڵێت گرنگی بە فیکر دەدەن و بە ناوی فیکرو بیروباوەڕو تیۆرەوە خەڵك بە دژی یەك ئاراستە دەکەن، بەڵکو رۆشنبیر بوونەوەرێکی داهێنەرە.

(ئیدوار سەعید) لە نێوان ئەو دوو وێنەیەی (جۆلیان بیندا) و (گرامشی)، لە نێوان رۆشنبیریی یۆتۆپی و رۆشنبیریی ئۆرگانی ئیشکالیەتێك دەخاتە روو ئەویش ئەوەیە چۆن رۆشنبیر بتوانێت لە یەك کاتدا پارێزگاری لە سەربەخۆیی و ئەکتیڤی خۆی بکات، بێ ئەوەی بکەوێتە ئەو دوو بازنە ناوبراوەی سەرەوە؟

سەعید لە وێنەکانی رۆشنبیر بۆ ئەو ئیشکالیەتە گوتەکەی (میلز) وەردەگرێت کە دەڵێت رۆشنبیری سەربەخۆ ئەو کەسەیە کە دژایەتی لە قالبدان دەکات، لە قالبدانێك کە دواجار مردنی شتە جوانەکانی بە دواوە دادێت، رۆشنبیری ئازاد لە ئاشکراکردن و ریسواکردنی دەمامکەکان سڵ ناکاتەوەو پاشان کار بۆ لەناوبردنی بیروباوەڕو تیڕوانینی لە قالبدراو دەکات، بە دیوەکەی دیکەش لەبەر ئەوەی بیروباوەڕی جەماوەر بە گوێرەی پێداویستییەکانی سیاسەت ئاراستە دەکرێت، بۆیە دەبێت خۆی بە حەقیقەت و بەها راستییەکانەوە ببەستێتەوەو مامەڵە لەگەڵ سەرجەم ئەزموونە زیندووەکان بکات. بەو مانایەش رۆشنبیر نە رەگەزێکە بارو دۆخەکان ئارام بکاتەوە، نە خولقێنەری دۆخێکی گشتییە، بەڵکو مرۆڤێکە هەموو بوونی خۆی بە

هەستێکی ڕەخنەگرانەوە بارمتە دەکات. کەسێکە هەمیشە بەرامبەر بارو دۆخەکان ناڕازییە تەنها داهێنان نەبێت. بەمجۆرە چەمکی ڕۆشنبیر/داهێنەر یەکتری تەواو دەکەن.

چەمکی کۆتاییەکان

(عەلی حەرب) لەکتێبی (باسی کۆتاییەکان- دەستبەسەراگرتنی بەجیهانیبوونو تەلەزگەی پێناسە)دا پێیوایە کاتێك فیکر هەنووکەیی خۆی ونکرد، هێزو کاریگەری خۆیشی ون دەکات، واتە پەیوەندی خۆی بەقسەو باس و واقیعی زیندوو لەدەست دەدات، بێگومان قسەوباس لە کۆتاییەکان هەنووکەیی خۆی هەیە، ئێمە ئەمڕۆ لەسەردەمی بوونەوەرێك داین کە لەرێگەی شۆڕشی بەیەکگەیشتن و بۆمبی زانیارییەکان دەمانخاتە سەر ئاستی گۆڕانە گەورەکانەوە، لەگەڵ ئەو گۆڕانە گەورانەشدا لەچەشنێکی (بوون)ەوە بۆ چەشنێکی دیکەی دەچین، لەقۆناغی ژیاریی بۆ قۆناغێکی نوێ تر.

دوای بانگەشەکردنی گوتەزا بەناوبانگەکەی (فۆکۆ یاما) وەك هۆبزباوم دەڵێت ئیتر بە تەواوی کەوتینە نێو سەردەمی کۆتاییەکانەوە. (بۆل فیریلیۆ) کۆتایی جوگرافیای ڕاگەیاند، (ڕۆلان بارت) مەرگی نووسەر، پێشتریش (نیچە) مەرگی خواوەندی بەیان کرد، بەو مانایە هەستدەکەین کە فیکری خۆرئاوایی بەرەو دابڕانی پەیوەندییەکان هەنگاو دەنێت، هەموو پەیوەندییەکان دەپچڕێت تا گەیشتە ئەوەی (فۆکۆ) مەرگی خودی مرۆڤی هێنا بەرهەم.

ئەو دابڕان و پچڕانە بەرەو بواری نوێ و دەست پێکردنێکی دیکەی نوێمان دەبات، بەرەو بەرهەمهێنانی چەمکی نوێ و جیاواز، بەو مانایەش دواجار کۆتاییەکان بوو بە بوارێك لە بوارەکانی مەعریفە، بووە ناونیشانێکی گەورەترو بانگەشەی کۆتاییەکانی تازەگەری دەکرد، وەك لە ناونیشانی کتێبەکەی (گیانی ڤاتیمۆ)وە دەیبینین.

کاتێك (فیریلیۆ) قسە لە کۆتاییەکانی جوگرافیا دەکات، بەرەو دنیایەکی نوێی دیجتاڵی ڕێنماییمان دەکات کە ماوەکانی تێدا دێنەوەیەك، لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا دنیا لە گوندێکی بچوکدا کورت دەکاتەوە، یان شاشەیەك کە هیچ بایەخ و مانایەك بۆ شوێن و زەمەن ناهێڵێتەوە، هیچ بەهایەکی زانستیان پێ ڕەوا نابینێت. بەڵام مەرگی نووسەر تەعبیر لە لەدایکبوونی دەق و خوێنەر دەکات، چونکە گەڕانەوەی دەق بۆ نووسەر هەر تەنها بەخشینی تاکە مەدلولێکی کۆتاییئامێز ناگەیەنێت، وەك چۆن هەر تەنها ئابلۆقەدانی دەق و وەستاندنی دەق ناگەیەنێت، بەڵکو کلۆمدانی نووسینیشی بەدواوەیە، ئەوەش لەگەڵ ڕەخنەی نوێ کە بڕوای بە کەشفکردن و خوێندنەوەی جیاواز و خوێنەری جیاواز هەیە، دژ دەکەوێتەوە.

ئەگەر بۆ گوتەزاکەی فۆکۆ و نیچە بگەڕێینەوە دەبینین وسبەلێکراوەکانی فیکری خۆرئاوایی دوای داپۆشینیان بە درێژایی مێژوو لە ڕێگەی خوێندنەوەو ڕاڤەکردن و بەدواداچوونیاندا بەرجەستە دەبنەوە، بەمجۆرە لە پەراوێزکراوەکان و داپۆشراوەکان و وسبەلێکراوەکانەوە دووبارە نەخشەی فیکر ڕێك دەخرێتەوە، کەواتە بۆ ئەوەی لە مرۆڤ بگەین پێویستە بە فۆکۆ و نیچەدا گوزەر بکەین، چونکە ئەوان دوای لێدانی شتە پیرۆزو دەست بۆ نەبراوەکان، دوای بەرجەستەکردنی ڕەنگە جیاوازەکان، دوای ڕاگەیاندنی مەرگی گێڕانەوە گەورەکان..... مانایەکی دیکەی نوێیان بە مرۆڤ بەخشی.

ڕەخنەی نوێ، پەراوێزی لە سەر حیسابی سێنتەر وروژاند، دواجار لە ڕێگەی بەرهەم هێنانی چەمك و گوتەزای نوێ، بوارگەلێکی نوێی بۆ کار کردن هێنا ناوەوە، هەر لەوێشەوە بە هەڵوەشانەوەی منی دێکارتی و توێکاریکردنی سێنترالیزمی خۆرئاوایی ڕابۆوە.

2006/تشرینی یەکەم